

BANDYMAS APČIUOPTI ŠAKNIS: IDEOLOGINĖS LIETUVOS ŠAULIŲ SAJUNGOS IŠTAKOS

Vygantas Vareikis

ABSTRACT

For the first time in Lithuanian historiography, this paper examines the theories of guerrilla warfare formulated by Polish military theorists, such as Karol Bogumił Stolzman, Piotr Wysocki, Henryk Kamieński and Ludwik Adam Mierosławski, and analyses the links between Polish paramilitarism and the origins of the Lithuanian Riflemen's Union, and the formation of the ideological views of the Lithuanian Riflemen's Union, given the experience of similar organisations in East-Central Europe (*Sokol*, *Suojeuskunta*), and the links between the Lithuanian Riflemen's Union and the paramilitary movements formed in the 19th and early 20th centuries.

KEY WORDS: paramilitarism, Lithuanian Riflemen's Union, *Sokol*, *Suojeluskunta*, ideology.

19

ANOTACIJA

Straipsnyje pirmą kartą Lietuvos istoriografijoje analizuojamos lenkų karo teoretikų (Karolio Bohumilo Stolzmanno, Piotro Wysockio, Henryko Kamienskio, Ludwiko Mierosławskiego ir kt.) XIX a. suformuotos partizaninio karo teorijos, nagrinėjama Lenkijos paramilitarizmo istorija, Lietuvos šaulių sąjungos istorinės ištakos ir ideologinių nuostatų formavimasis, atsižvelgiant į giminingų organizacijų Vidurio rytų Europoje (*Sokol*, *Suojeluskunta*) patirtį, Lietuvos šaulių sąjungos sąsajos su XIX–XX a. pradžioje susiformavusiais paramilitariniais judėjimais.

PAGRINDINIAI ŽODŽIAI: paramilitarizmas, Lietuvos šaulių sąjunga, *Sokol*, *Suojeluskunta*, ideologija.

Vygantas Vareikis, dr., professor and principal research fellow, Klaipėda University, Institute of Baltic Region History and Archaeology, Herkaus Manto 84, LT-92294 Klaipėda, Lithuania. E-mail: vygantas.vareikis@gmail.com

Analizuojant 1919–1923 m. kovas, Lietuvos istoriografijoje tradiciškai pagrindinis vaidmuo yra skiriamas Lietuvos kariuomenei, partizanų ir šaulių veiklą dažnai paliekant istorijos paraštėse arba ją perdėtai romantizuojant*. Tačiau ginkluoto judėjimo, kylančio iš apačios, partizaninės kovos taktikos specifiką, kovų atmintį, kuri darė įtaką vėlesnėms kartoms, ideologines tautinio identiteto formavimo priemones (pvz., „Trimito“ publikacijos, tautinių švenčių ir minėjimų organizavimas, moterų šaulių veikla, šaulių namai etc.), jaunų žmonių dalyvavimą valstybingumo kūrimo procese reikėtų apmąstyti iš naujo.

Paramilitarizmo ir paramilitarinių organizacijų istorijos tyrimai tebedomina istorikus, kadangi paramilitarizmo fenomenas buvo ryškus reiškinys Vidurio rytų Europoje XX a. pirmojoje pusėje. Didelę reikšmę sukarinti ginkluotų piliečių daliniai suvaidino po Pirmojo pasaulinio karo valstybingumo siekusių ir į teritorinius konfliktus įsitraukusių valstybių gyvenime. 2013 m. lietuvių kalba pasirodė R. Gerwartho ir J. Horne'o redaguotas straipsnių rinkinys, kuriame lyginamąja ir transnacionaline analize bandoma nagrinėti tarpukario Europos paramilitarinių organizacijų veiklos specifiką¹. Tomas Balkelis šiame rinkinyje apžvelgė paramilitarinių judėjimų Baltijos regione specifiką ir pažymėjo, kad ideologinės LŠS šaknys buvo suformuotos Vlado Putvinskio, kuris savo ruožtu rėmėsi čekų *Sokol* ir suomių savignyos būrių *Suojeluskunta* pavyzdžiais². Negausiuose tyrimuose bandoma ieškoti sąsajų tarp nacionalistinės (tautinės) ideologijos kūrimo ir paramilitarinių judėjimų, analizuoti bendras paramilitarizmo ištakas Vidurio rytų Europoje, politinio ir kultūrinio elito įtaką organizuojant tokio pobūdžio judėjimus ir grupes, į paramilitarizmą žiūrėti kaip į valstybių sienas peržengiantį reiškinį, tirti ryšius tarp atskirų paramilitarinių organizacijų Rytų Europoje, analizuoti vienų grupių įtaką kitoms ir panašiai³.

Paramilitarizmas yra glaudžiai susijęs su nacionalizmu, tad šio istorinio fenomeno tyrimai įgalina geriau pažinti Rytų Europos tautų raidos procesus. Paramilitarizmas yra suvokiamas kaip fenomenas, apimantis militarinę, civilių gyventojų apsaugos, ideologinę-propagandinę ir edukacinę veiklas, kurias realizuoja savanoriškos ginkluotos organizacijos. „Šaulys – tai ginkluotas pilietis“, – taip lakoniškai Lietuvos šau-

* Straipsnis parengtas įgyvendinant Lietuvos mokslo tarybos finansuojamą mokslininkų grupių projektą „Paramilitarinių organizacijų reikšmė valstybės gynybos sistemoje: Lietuvos šaulių sąjungos atvejis“ (sutarties Nr. MIP-001/2013).

¹ Karas taikos metu. *Paramilitarizmas po Pirmojo pasaulinio karo 1917–1923 m.* Sud. R. GERWARTH, J. HORNE. Vilnius, 2013.

² BALKELIS, T. Piliečiai kareiviai: paramilitariniai judėjimai Baltijos šalyse po Pirmojo pasaulinio karo. In *Karas taikos metu...*, p. 157–158.

³ *Die slawische Sokolbewegung. Beiträge zur Geschichte von Sport und Nationalismus in Osteuropa.* Hrsg. von D. BLECKING. Dortmund, 1991. NOLTE, C. E. *The Sokol in the Czech Lands to 1914. Training for the Nation.* Basingstoke, 2003. DIMOND, M. The Sokol and Czech Nationalism 1918–1948. In *Czechoslovakia in a Nationalist and Fascist Europe, 1918–1948* (Proceedings of the British Academy, 140). Ed. by M. CORNWALL, R. J. W. EVANS. Oxford, New York, 2007, pp. 185–205; ŠČERBINSKIS, V. Santykiai tarp Latvijos aizsargų ir Lietuvos šaulių sąjungos 1919–1940 m. In *Šauliškumas, tautiškumas ir Lietuvos nepriklausomybė.* Sud. A. LIEKIS. Vilnius, 1993, p. 77–85.

lių sąjungos ideologas V. Putvinskis 1923 m. apibūdino lietuviško paramilitarizmo fenomeną⁴. Tradiciškai ideologiniu sukarintų organizacijų pamatu Baltijos regione (Lietuvos šaulių sąjunga, *Suojeluskunta*, *Aizsargi*, *Kaitseleiti*) ir Lenkijoje (*Strzelec*) yra laikoma XIX a. viduryje atsiradusi čekų *Sokol* sporto klubų pagrindu suformuota veiklos programa, turėjusi didelę įtaką čekų nacionaliniam judėjimui. Tačiau skirtingai negu čekų ir slovākų sokolai, Lenkijos ir Baltijos regiono paramilitarinės organizacijos tiesiogiai dalyvavo kariniuose veiksmuose, kovojo prieš užnugaryje arba atliko policinės piliečių apsaugos funkcijas. Esant valdžios vakuumui, savanoriškais pagrindais organizuotos sukarintos vyrų grupės buvo reikalingos savigynai ar apsaugai organizuoti ir kariniams daliniams padėti.

Šio straipsnio tikslas – paieškoti jungiančių sąsajų su giminingais Rytų Europos judėjimais, kurie galėjo turėti įtakos Lietuvos šaulių sąjungos ideologinių nuostatų formavimuisi, ištirti ideologinės lietuviško paramilitarizmo ištakas, ką bendra Lietuvos šaulių sąjunga turėjo su Vidurio rytų Europoje susiformavusiais masiniais patriotiniais / paramilitariniais judėjimais ir kiek Šaulių sąjungos organizacinės veiklos principus galėjo veikti kaimyninių valstybių (ypač Lenkijos, kurios paramilitarizmo istorija tebėra *terra incognita* Lietuvos istoriografijai) pavyzdžiai.

„L'inssurrection est un art“

Apie artikuliuotą karinę doktriną ir teoriškai suformuotą partizaninio karo koncepciją Lietuvoje galima kalbėti tik po Nepriklausomybės atkūrimo. Tuo tarpu partizaninio karo koncepcijos idėja, masinio tautinio judėjimo, sujungto su kariniais veiksmais, reikšmės suvokimas ir naujos karinės strategijos paieškos tarp lenkų karo teoretikų pasirodė XIX a. pradžioje. Revoliucinių kovų Prancūzijoje pavyzdys įgalino Tada Kosciuską suformuoti partizaninio karo koncepciją, kurią jis suvokė kaip masinę vietos gyventojų mobilizaciją ir siekį, kad sukilimas remtųsi savomis jėgomis, nesiorientuojant vien į išorės jėgų paramą, Tėvynės meilės ir patriotizmo skatinimą. Buvo pažymėta, kad dalgiai ir ietys, kurie buvo naudojami 1794 m. Abiejų Tautų Respublikos sukilime, valstiečių rankose gali tapti pavojingu ginklu⁵. Su tokios naujo tipo armijos pagalba T. Kosciuska įžvelgė galimybę atkurti šalies nepriklausomybę. „Mažasis karas“ Kosciuskai buvo partizaninis karas, kuris galėtų pagimdyti tautinį karą.

XIX a. pradžioje lenkų karo teoretikai pradėjo formuoti ginkluotos tautos koncepciją, o jų veikaluose suformuotoms idėjoms įtakos turėjo Prancūzijos revoliucijos (ypač

⁴ PUTVINSKIS, V. Istorinis žvilgsnis į šauliškumą. In PUTVINSKIS-PŪTVIS, V. *Jo gyvenimas ir parinktieji raštai*. T. II: *Ideologiniai ir publicistiniai raštai*. Kaunas, 1933, p. 101.

⁵ PAWLIKOWSKI, J. *Czy Polacy mogą się wybić na niepodległość?* Red. E. HALICZ. Warszawa, 1967. Šią knygą, T. Kosciuskos tiesiogiai vadovaujamas, parengė jo sekretorius Józefas Pawlikowski.

L'Vandee laikotarpiu), ispanų karo su Napoleonu 1808–1813 metais, Amerikos nepriklausomybės karo ir Italijos karbonarų kovos pavyzdžiai. Ginkluotos tautos idėją vystė Karolis Bohumilas Stolzmannas, Piotras Wysockis, Henrykas Kamienski ir Ludwikas Mieroslawskis, kuris pirmasis iškėlė idėją, kad socialinė revoliucija ir kova už laisvę turi eiti koja kojon. Anot L. Mieroslawskio, tautinė kova turi apimti ne vieną klasę ar vieną socialinę grupę, ne vien bajorus ar kokią kitą lenkų tautos dalį, o visą tautą, kuri turi veikti ypač susitelkusi.

Verta pažymėti, kad efektyviai tautinei kovai Lenkijos teritorijoje vadovavo Jozefas Pilsudskis, kurio partija (PPS) kėlė tiek socialinių reformų, tiek ir tautinės kovos idėjas. 1866 m. išleistoje knygoje „Wojna Ludowa“ Henrykas Michałis Kamieński taip pat rėmėsi idėja, kad karinė kova turi būti susieta su socialinėmis reformomis. „Liaudies karas, – rašė jis, – yra aukščiausia tautinio sukilimo išraiška ir vienintelė galimybė visame pasaulyje panaudoti tautos jėgas siekiant apginti Tėvynės žemę.“⁶ H. M. Kamieński atmetė romantizuotą požiūrį į sukilimą (konspiracinis pasirengimas; prioritetas kariniams veiksams; tiesioginė priešo ataka mūšio lauke) ir tradicinį požiūrį į kariavimo strategiją bei taktiką Lenkijos sąlygomis. Sukilimas turėtų būti susietas su aukščiausiu revoliucinių masių (ypač valstietijos) judėjimo pakilimu. Ir tai turėtų būti lemtingas elementas tiek sukilimo jėgai, tiek jo dinamikai. Čia vertėtų išskirti *masiškumo* siekį, kuris matyti ir Lietuvos šaulių sąjungos ideologo V. Putvinskio iškeltose idėjose, kad kiekvienas lietuvis turėtų tapti šauliu, t. y. iškelti uždavinį – masiškai įtraukti gyventojus į Lietuvos šaulių sąjungą 1919–1920 m., ir siekį ideologiškai sujungti masiškumą su tautiniu turiniu, suvokiant jį kaip „lietuviškumą“⁷. 1924 m. Lietuvos šaulių sąjungos narių skaičius pasiekė 8 tūkst. narių, o ir socialinių sluoksnių atstovavimas joje pamažu pradėjo atitikti Lietuvos visuomenės socialinės sanklodos struktūrą⁸.

Pagal H. M. Kamieński koncepciją, tautinis sukilimas turėjo pereiti keturias fazes, iš kurių pirmąsias dvi turėjo realizuoti partizanų būriai, kurie užimtų atskirus šalies regionus ar teritorijas ir vėliau susijungtų su didesnėmis pajėgomis, suformuodami reguliarias karines pajėgas. Taigi partizaninis karas neatmetė reguliarių karinių junginių būtinybės, priešingai – anksčiau ar vėliau partizaninis judėjimas turėjo išaugti į mobilius karinius būrius arba į armijos užuomazgas.

XIX a. viduryje generolas Józefas Zachariuzsas Bemas išleistoje knygoje „O powstaniu narodowym w Polsce“ pabrėžė, kad „mes galime remtis vien tautos sukilimu, tik partizaniniu karu“. J. Z. Bemas, žinoma, būtų norėjęs, kad pirmajame kovos etape tautiniai sukilėlių junginiai būtų aprūpinti šaunamaisiais ginklais, bet suvokė, jog

⁶ HALICZ, E. *Partisan Warfare in 19th Century Poland: the Development of a Concept*. Odense, 1975, p. 50.

⁷ Lietuvos šaulių sąjungos istorija. Sud. A. LIEKIS. Vilnius, 1992, p. 187–189.

⁸ Žr. JOKUBAUSKAS, V. „Mažųjų kariuomenių galia“ ir paramilitarizmas. *Tarpukario Lietuvos atvejis*. Klaipėda, 2014, p. 396–397.

tai neįmanoma, tad suformavo radikalius kovos šūkius: „Užmušk priešą tuo, ką turi rankose“ arba „Kovojančiam vyrui akmens, lazdos, peilio ir kirvio arba dalgio užteks priešui užmušti“⁹.

XIX a. lenkų karo teoretikai ne tik suformavo specifinę karybos strategiją, kaip veikti prieš užimtoje teritorijoje, bet ir susiejo partizaninio pobūdžio karą su socialinių klausimų sprendimo būtinybe, tikėjimu, kad išsilavinimo idėja yra integraliai susijusi su žemės klausimo sprendimu, t. y. žemės perdavimu valstiečiams ir teisine visų piliečių lygybe. Nors ir naudojosi užsienio strategų pavyzdžiais, jie savo modelį siejo su šalies geografine ir geopolitine specifika, vietinėmis sąlygomis ir praktine kova, kuri sukilimų metu buvo nuolat koreguojama. Ne veltui lenkų karo teoretikų darbai buvo studijuojami Rusijoje ir Prūsijoje, o šveicarų generalinio štabo pulkininkas Franzas L. von Erlachas 1863 m. sukilimą Lenkijos-Lietuvos teritorijoje kaip visuotinį tautos karą laikė pavyzdžiu Šveicarijos gynybai¹⁰.

23

Verta pažymėti, kad 1940 m. Vokietijos generalinis štabas išleido specialų dokumentą „Die polnische Methoden bei der Vorbereitung und Durchführung des Aufstandes gegen die Russen im Jahre 1863“, kuriame buvo analizuojami lenkų kovos metodai 1863 m. sukilimo metu, remiantis J. Pilsudskio, W. Przyborskio darbais ir Prūsijos autoriaus Verdy du Vernois, sukilimą stebėjusio Varšuvoje, aprašymu. Taip vokiečiai siekė išanalizuoti lenkų pasipriešinimo judėjimo 1863 m. patyrimą bei jo metodus ir pritaikyti Antrojo pasaulinio karo realijoms¹¹.

1844 m. buvęs lenkų artilerijos kapitonas Karolis Bohumilas Stolzmanas išleido knygą „Partyzantka czyli wojna dla ludow powstających najwlasciwsza“ („Partizaninis karas: kovos būdai, labiausiai tinkami sukilusioms tautoms“). K. B. Stolzmano požiūriu, tikrai tautinis visuotinis sukilimas gali atnešti išsilaisvinimą. Kadangi 1830–1831 m. sukilimas, kuris rėmėsi tradicine karybos strategija ir armijos pajėgomis, neatnešė rezultato, o prieš armijos visada bus stipresnės, geriau organizuotos ir pasirengusios, būtina rasti naujus kovos metodus¹². „Toks metodas yra, – konstatavo K. B. Stolzmanas, – tai daugiau ar mažiau sureguliuotas, daugiau ar mažiau energingai priimtas, realizuotas ir garantavęs Skanderbergo vadovaujamų albanų, Kara-Georgo ir Miloszo vadovaujamų serbų ir mūsų laikais – graikų pergalę prieš turkus, olandų pergalę prieš Pilypą II, šveicarų prieš Habsburgus ir Karolį Burgundietį, Amerikos prieš Britaniją, rusų, Vokietijos ir Ispanijos prieš Napoleono genijų ir jėgą [...] Šis metodas yra partizaninis karas.“¹³

⁹ BEM, J. *O powstaniu narodowym w Polsce*. Warszawa, 1956, s. 45.

¹⁰ ERLACH, F. L., von. *Partyzantka w Polsce w roku 1863: na podstawie własnych obserwacji zbieranych na teatrze walki od marca do sierpnia*. Red. E. HALICZ. Warszawa, 1960, s. 150.

¹¹ HALICZ, E. Doświadczenia powstania styczniowego w ujęciu naczelnych władz hitlerowskich. *Wojskowy Przegląd Historyczny*, 1965, Nr. 3, s. 356–368.

¹² HALICZ, E. *Partisan Warfare...*, p. 81.

¹³ Ibid., p. 82.

Reikia pabrėžti, jog beveik analogiškais pavydžiais naudojosi ir Lietuvos šaulių sąjungos ideologas V. Putvinskis. Rašydamas apie *šauliškumą*, kurį suvokė kaip paramilitarinę / pilietinę saviorganizaciją, kaip sektinus istorinius fenomenus minėjo pozityvius žydų istorijos (Jozuė), graikų ir romėnų savo istorijos pradžioje, Kaukazo kalniečių, laisvųjų šveicarų šaulių pavyzdžius¹⁴.

„Komendant wie, co robi“: Lenkijos pavyzdys

Nacionalizmo teoretikas Mirosławas Hroch yra išskyręs keletą Vidurio rytų Europos tautinio sąjūdžio formavimosi fazių, kai nacionalinių judėjimų mokslinio tyrimo laikotarpį (A fazė) keičia patriotinės agitacijos periodas (B fazė) ir pagaliau susiformuoja masinis tautinis judėjimas (C fazė)¹⁵. Lietuva priklauso vėluojančių tautų tipui, kuris vėlavo pereiti į C fazę su visais papildomais atributais. Reikia konstatuoti, kad dėl *vėluojančios istorijos*, t. y. silpnesnio masinio tautinio judėjimo aktyvumo, kuris labiausiai pasireiškė kultūrinio pasipriešinimo formomis, etnografinės Lietuvos teritorijoje iki 1919 m. pradžios (jeigu neturėsime omenyje 1863 m. sukilimo) nepastebime jokių platesnių organizuoto paramilitarizmo praktikos pavyzdžių, taip pat, kaip minėta, bandymų teoriškai pagrįsti partizaninio karo strategiją.

Lyginant Lietuvos ir Lenkijos paramilitarinių organizacijų kūrimosi specifiką XX a., reikia paminėti, kad Lenkijos teritorijoje lenkų šaulių bei lenkų sokolų organizacijų pagrindu jau 1914 m. vasarą buvo suformuoti lenkų legionai, kurie tapo atsikūrusios Lenkijos kariuomenės pamatu¹⁶.

Tuo tarpu Lietuvoje 1918 m. pabaigoje susiformavus galios vakuui, iš viršaus buvo pradėta formuoti savanorių kariuomenė (Krašto apsaugos ministerija 1918 m. lapkričio 23 d. išleido pirmąjį įsakymą kariuomenei organizuoti, o gruodžio mėnesį buvo parengtas kariuomenės organizavimo projektas, pagal kurį buvo numatyta organizuoti 25–30 tūkst. karių korpusą). 1919 m. pradžioje partizanų būriai arba spontaniškai kūrėsi vietose, arba buvo organizuojami iš Rusijos sugrįžusių buvusių

¹⁴ PUTVINSKIS, V. Istorinis žvilgsnis..., p. 102.

¹⁵ HROCH, M. *Social Preconditions of National Revival in Europe: A Comparative Analysis of the Social Composition of Patriotic Groups among Smaller European Nations*. Cambridge, 1985, p. 22–25. Taip pat žr.: BALKELIS, T. *Moderniosios Lietuvos kūrimas*. Vilnius, 2012, p. 17–18.

¹⁶ Julia Eichenberg iškėlė „originalią“ versiją, kad 1918–1920 m. veikusių lenkų dalių nereikėtų „vadinti nacionaline armija. Tokios jėgos tiksliau vadintinos paramilitarinėmis pajėgomis“. Autorė šį teiginį grindžia nuomone, kad J. Pilsudskis neturėjo veiksmingos komandų grandinės, kad galėtų tinkamai valdyti po šalį klajojančią kariuomenę, t. y. nebuvo veiksmingos centrinės kontrolės, ir tuo, kad šios vykdavo smurtą prieš civilius gyventojus (EICHENBERG, J. Kareiviai tapo civiliais. Civiliai tapo kareiviais. In *Karas taikos metu...*, p. 220–223). Čia turimi omenyje daugiausia žydų gyventojų apiplėšimai ir prievarta jų atžvilgiu. Tačiau remiantis tokia logika, Rusijos kariuomenės vykdyti smurto veiksmai prieš civilius gyventojus Rytų Prūsijoje ir Rytų Galicijoje 1914–1915 metais taip pat suteiktų prielaidą vadinti rusų kariuomenės dalis paramilitariniais junginiais.

Rusijos armijos karininkų Šiaurės vakarų Žemaitijoje ir Šiaurės rytų Lietuvos vietovėse. Pvz., plk. Povilo Plechavičiaus vadovaujama partizanų grupė Sedos apylinkėse pradėjo organizuotis dar 1918 m. rudenį, o 1918 m. lapkričio 15 d. valstybės tarybai paskyrus plk. P. Plechavičių Sedos apskrities apsaugos vadu, partizanų būriai buvo reorganizuoti į savanorių kariuomenę¹⁷.

Tad Lietuvoje, kaip ir Lenkijoje, skirtingai negu tarp čekų ir slovakų *Sokol*, militaristinis pradas tapo dominuojančiu nuo pat ginkluotų organizacijų įsikūrimo pradžios. Paramilitarinio tipo struktūroms (partizanai, vietos milicija) kuriantis Lietuvoje svarbiausią įtaką turėjo tiesioginis pavojus asmeniniam saugumui ir turtui¹⁸.

1919 m. rudenį teisiškai įforminta Lietuvos šaulių sąjunga atliko pagalbines funkcijas, padėdama Lietuvos kariuomenei (žvalgyba, žinių rinkimas, diversijos prieš užnugaryje, tiesioginiai kariniai susirėmimai su priešų junginiais). Palyginti su Lenkijos atveju, įformintos Lietuvos paramilitarinės struktūros pradėjo veikti sąlyginai vėlai (1919 m. rudenį), jau po reguliariosios kariuomenės susikūrimo.

Lenkijos atveju perėjimas iš B į C fazę buvo spartesnis, tad ir Lenkijos paramilitarizmo istorija pasuko kitu keliu. 1908 m., realizuojant antirusiško sukilimo Lenkijos karalystėje koncepciją, Galicijoje buvo įkurta slapta organizacija *Związek Walki Czynnej*, o 1910 m. Juzefo Pilsudskio iniciatyva buvo pradėtos steigti organizacijos ir grupės, siekiant išugdyti kadrus, kurie galėtų tapti būsimos kariuomenės, kovosiančios dėl Lenkijos laisvės, stuburu. 1910 m., remiantis Austrijos *Schutzen-Vereine* organizaciniais principais, Krokuvoje buvo įkurta legali paramilitarinė organizacija *Strzelec*, o Lvove – *Związek Strzelecki*. Šie galicijietiški lenkų šaulių būriai ir tapo organizacine slaptos lenkų armijos užuomazga. Verta pažymėti, kad atsižvelgdamas į 1905–1907 m. revoliucijos Rusijoje patyrimą, kai protestuojantys lenkų darbininkai į pirmą vietą kėlė ne tautinius, o socialinius klausimus, J. Pilsudskis, planuodamas sukilimą prieš caro valdžią, nutarė labiau remtis jaunimu ir inteligentija¹⁹. Kartu šalia paramilitarinių organizacijų J. Pilsudskis stengėsi kurti ir kitas struktūras, kurios turėjo veikti prieš užnugaryje. 1914 m. rugpjūtį buvo įkurta POW (Lenkijos karinė organizacija), kuri turėjo užsiimti žvalgomąja-diversine veikla, o nuo 1915 m. vidurio savo nariais POW papildydavo Lenkijos legionus.

Pirmojo pasaulinio karo pradžioje, pasinaudojus geopolitinėmis aplinkybėmis, Lenkijai atsirado galimybė iškovoti nepriklausomybę. 1914 m. liepos 29 d. Krokuvoje įvyko šaulių sąjungų, Romaną Dmowską remiančių tautinių šaulių draugovių (*Polskie drużyny strzeleckie*), kitų įvairių draugovių ir lenkų *Sokol* konferencija, kurioje buvo nutarta paremti

¹⁷ JURGĖLA, P. *Gen. Povilas Plechavičius*. Brooklyn, 1978, p. 10–11.

¹⁸ VAREIKIS, V. Išėjimas iš Donelaičio gatvės: Lietuvos šaulių sąjungos karinė veikla 1919 m. *Kauno istorijos metraštis*, 2013, t. 13, p. 153.

¹⁹ KIENTIEWICZ, S. *Historia Polski 1795–1918*. Warszawa, 1997, s. 508.

Pilsudskio koncepciją dėl karinės ir politinės veiklos reorganizavimo²⁰. 1914 m. rugpjūčio 6 d. nesėkmingas šaulių dalinių išvaduojamasis žygis į Rusijos pusėje buvusius Kielcus ir jo fiasko yra plačiai aprašytas lenkų istoriografijoje. Platesnės lenkų masės nepriėjusios prie legionierių, masinio tautinio sukilimo planai pasirodė besantys nerealiūs. Nepavykusi šaulių akcija sukompromitavo J. Pilsudskio karinę koncepciją, planai dėl antirusiško sukilimo Lenkijos karalystėje – jam buvo rengtasi nuo 1908 m. – nebuvo realizuoti, tad Austrijos valdžia, nusivylusi rezultatais, atšaukė leidimą šauliams veikti savarankiškai. Jie turėjo pereiti Austrijos-Vengrijos ginkluotųjų pajėgų žinion. Tai kėlė rimtą pavojų lenkų tautiniams siekiams, tad 1914 m. rugpjūčio 16 d. Krokuvoje buvo įkurtas Vyriausiasis tautinis komitetas (*Naczelny Komitet Narodowy* – NKN), kuris iškėlė uždavinį suvienyti visus lenkų nepriklausomybės sąjūdžius globojant Austrijai. Taip atsirado galimybė sukurti lenkų legionus ir išsaugoti ginkluotą lenkų karinių būrių veikimą. NKN palaikė ryšius su J. Pilsudskio Lenkijos tautine organizacija (PON), politiniu Legionų sparnu. Tą pačią dieną J. Pilsudskis prijungė savo šaulius prie visų paramilitarinių karinių grupuočių ir suformavo I lenkų legioną, šaulių būriai buvo performuoti į pulką, o vėliau – į legionų brigadą. Jau vėliau buvo sukurta Legionų ir Komendanto legenda, kuri šiame tyrime yra svarbi kaip pavyzdys, koku būdu tautiniai patriotiniai jausmai, teorinės nepriklausomybės siekio idėjos transformavosi į realų karinį veikimą, o įvairios buvusių šaulių grupės tapo besikuriančios reguliariosios Lenkijos kariuomenės pagrindu ir integralia dalimi.

Lietuvos atveju karinių formuočių kūrimo procesai ne tik vėlavo, bet, kaip minėta, šaulių-partizanų grupės kūrėsi paraleliai su Lietuvos kariuomenės formavimu. Tačiau 1919 m. Lietuvoje šaulių sąjungos kūrėjų požiūrį į karinį Sąjungos organizavimą, šaulių būrių veikimą ir šaulių veiklos funkcijas galėjo veikti efektyviai Lenkijoje veikusių įvairių paramilitarinių junginių bei legionierių pavyzdys. Nors nuo 1920 m. pavasario, vykstant nuolatiniam konfliktui su Lenkija, apie tokio pobūdžio pavyzdžius buvo vengiama užsiminti, tačiau Lietuvos šaulių sąjungos spaudoje („Trimitas“) kartais būdavo pateikiama įvairių istorinių lenkų partizaninės kovos pavyzdžių.

Reikia pasakyti, kad idėjos įtraukti Lietuvos gyventojus į legionus, kurie atstovautų ir Lietuvai, lenkų intelektualų, siekusių įgyvendinti federalistines idėjas, sluoksniuose buvo iškeltos vykstant Pirmajam pasauliniam karui. 1915 m. liepos 25 d., po sėkmingo vokiečių puolimo prie Šiaulių, legionuose tarnavęs Mykolas Riomeris (Römeris) dienoraštyje įrašė, kaip pats pažymėjo, „minčių blyksnius, nedrąsius projektus“: „Aš pagalvojau, kad gal po Vokietijos pergalių Žemaitijoje ir Lietuvoje būtų laikas vykti tenai NKN vardu kovoti už nepriklausomybę su Legionų šūkiiais. Ten jau atplėštas didelis krašto gabalas, ir galbūt laikas imtis reikalo [...]. Reikia pagalvoti, ar nevertėtų pradėti veiklos Lietuvoje.“²¹

²⁰ GARLICKI, A. *Józef Piłsudski 1867–1935*. Warszawa, 1989, s. 159.

²¹ RÖMERIS, M. *Dienoraštis*. Kn. 3: 1915 m. liepos 18-oji – 1916 m. vasario 24-oji. Sud. R. MIKNYS. Vilnius, 2009, p. 22.

1915 m. lapkričio 16 d. tas pats M. Riomeris dar kartą konstatavo, kad „Lietuva ir Vilnius legionuose beveik neatstovaujami; juose tarnauja tik Lietuvoje gimę Galicijos arba Karalystės gyventojai, neatstovaujantys Lietuvai kaip kraštui. Taigi tikrų Lietuvos piliečių, ypač vilniečių, dalyvavimas legionuose būtų pageidautinas, bent jau kaip gyvas ir veiklus tos Respublikos dalies dalyvavimas nepriklausomybės judėjime. Tai būtų manifestacija, patvirtinanti reikalo bendrumą²². Toks dalyvavimas turėtų simbolinę reikšmę, nes, anot Riomerio, „Legionų sluoksniai ir ypač patys legionieriai visiškai nesuvokia buvusios Respublikos, taigi valstybinės Lenkijos ir Lietuvos, gal dar (Baltosios Rusios ir Ukrainos), sąjungos atgaivinimo idėjos [...], žmonių iš Lietuvos dalyvavimas įneštų į reikalą naują srovę: idėją sujungti Lenkijos laisvės reikalą su broliškos Lietuvos laisvės ir valstybingumo reikalu, nuolatiniu bendravimu su Lenkijai praeitimi ir kultūra brolišku kraštu, sudarančiu atskirą individualybę, kurią apibrėžia bendra įvairių krašto tautų veikla“²³.

Tokie nedrąsūs projektai netapo realybe, nes nuo 1919 m. prasidėjo kariniai susirėmimai tarp lenkų ir lietuvių, o kovos neutralioje zonoje Vilniaus krašte tęsėsi iki 1923 m. pavasario. Lenkija virto pagrindine Lietuvos politinė priešininkė, o Lietuvos šaulių sąjungos propagandos skyrius ir Sąjungos spauda planingai pradėjo naudotis antilenkiška retorika. 1921 m. sausio 25 d. LŠS viršininkas V. Putvinskis Sąjungos vadams išsiuntinėjo kariuomenės vado aplinkraštį apie tai, kad iš Sąjungos būtina pašalinti visus šaulius, kurie yra profesinių sąjungų nariai, kadangi ši Sąjunga yra oficialiai pareiškusi „nedalyvausianti šioje mūsų su lenkais kovoje“. Šaulių sąjungos propagandinėje kampanijoje prieš lenkus nebuvo skiriamos nei unionistinės, endekiškos, nei J. Pilsudskio ar kitų politinių veikėjų federacinės koncepcijos. Lenkijos politika ir politikai buvo pradėti vertinti vienu masteliu, visus juos laikant Lietuvos nepriklausomybės priešais, o antilenkiška retorika tęsėsi iki 1938 m. pavasario.

„Co Čech, to sokol“

Čekų nacionalinis judėjimas, kilęs XIX a. viduryje, ir sėkminga edukacinė bei šviečiamoji veikla turėjo tam tikrą įtaką lietuvių patriotų valstybingumo kūrimo vizijoms. Lietuvių tautinio atgimimo veikėjai (Jonas Basanavičius, Jonas Mačiulis-Maironis, Vincas Kudirka) kaip teigiamą pavyzdį dažnai minėdavo Balkanų ir Vidurio Europos slaviškus nacionalinius judėjimus, ypač pabrėždami čekų vieningumą ir susitelkimą kultūrinėje tautinėje veikloje. Čekų *Sokol* (kuri tik iš dalies gali būti įvardyta kaip paramilitarinė organizacija) veiklos pavyzdys dėl dominuojančio demokratinio pilietiškumo aspekto yra unikalus Rytų Europos tautinių organizacijų kontekste.

²² Ibid., p. 233.

²³ Ibid., p. 234.

Čekų nacionalizmas kilo dėl nusivylimo Habsburgų monarchijos politika, kuri nesi-ruošė čekams suteikti daugiau politinių teisių. Nepavykę čekų bandymai politinėmis priemonėmis tautinius siekius transformuoti į politinius sustiprino čekų intelektualų norus mobilizuoti tautą neparlamentinėmis priemonėmis. Dauguma kuriamų kultūrinio pobūdžio organizacijų buvo stipriai politizuotos ir įgavo nacionalistinių tikslų. Nacionalinis identitetas visada konstruojamas kaip opozicija tiems, kurie yra laikomi *kitais*. XIX a. čekai savo identitetą formavo kaip priešpriešą vokiečiams, su kuriais dalijosi tą patį geografinį arealą, politinę ir ekonominę erdvę Habsburgų imperijoje.

Tradiciškai laikoma, kad pradžią daugeliui patriotinių organizacijų Vidurio rytų Europoje davė čekų sportinė organizacija *Sokol*, įkurta 1862 m. Prahoje²⁴.

28

Pats *Sokol* judėjimas buvo čekų atsakymas į vokiškus *Turnverein*, kurie savo ruožtu buvo sukurti kaip prūsiškų intencijų atsakas į Napoleono ambicijas. Vokiečių patrioto Friedricho Ludwigo Jahno (1778–1852), knygos „Vokiečių tautybė“ (1810) autoriaus, idėjos ir veikla padarė didelę įtaką masiniams judėjimams, kurie paplito tiek Vokietijoje, tiek vėliau tarp Vidurio rytų Europos tautų. Buvo kuriami kariniai (arba pusiau kariniai) patriotų savanorių junginiai ir vadinamieji gimnastų rateliai, vieniję patriotinę ideologiją su fiziniu ir dvasiniu lavinimusi, simbolizavę jėgą, laisvę ir kovą su „svetimšalių dominavimu“. Meilė tėvynei turėjo būti išreiškiama per fizinį tobulėjimą, o gimnastikos pratybos – tapti idealia individualizmo ir tautinės dvasios (*Völkisch*) kombinacija.

1809 m. Berlyne F. L. Jahnas įkūrė gimnastikos klubą. Gimnastikos rateliai pradėjo plisti visos Vokietijos žemėse. 1818 m. Prūsijoje jau buvo apie keli šimtai tokių ratelių, kuriuose dalyvavo apie 6 tūkst. gimnastų, o visoje Vokietijoje jų skaičius išaugo iki 20 tūkst. narių²⁵. 1848 m. buvo įkurta Vokietijos gimnastikos lyga (*Deutscher Turnerbund*), kuri savo programoje skelbė „tautos (*Volk*) vienybės ir darnos siekį“. Anot G. L. Mosse, gimnastikos rateliai ne tik suvaidino labai svarbų vaidmenį vokiečių tautinės sąmonės formavimosi procese, bet ir turėjo įtakos Vidurio rytų Europos tautų savimonės vystymuisi, išreiškiant ją per tautinę liturgiją, simbolius bei festivalius²⁶. Gimnastikos rateliai siekė ugdyti kūno kultūrą ir fizinius gebėjimus, valią ir discipliną, per pusiau karinio rengimo treniruotes formuoti savo narių garbingo elgesio principus.

Sokol organizacijos įkūrimas buvo tautinės kovos tarp vokiečių ir čekų Bohemijoje rezultatas bei atsakas į vokiečių gimnastikos ratelius, vokiečių gimnastų teorijos ir praktikos adaptacija čekų tautiniams poreikiams tenkinti. *Sokol* idėja išaugo čekų

²⁴ *Sokol* kūrimosi procesui Prahoje aktyvų impulsą suteikė vokiškos *Deutscher Turnverein* pavyzdys ir vokiečių vyrų gimnastikos grupės (*Deutscher Männerturnverein*) kūno lavinimo veikla (LUH, A. *Der Deutsche Turnverband in der Ersten Tschechoslowakischen Republik. Vom völkischen Vereinsbetrieb zur volkspolitischen Bewegung*. München, 1998, S. 54).

²⁵ SCHRÖDER, W. *Burschenschaftsturner in Kampf um Einheit und Freiheit*. Berlin, 1967, S. 285–286.

²⁶ MOSSE, G. L. *The Nationalization of the Masses: Political Symbolism and Mass Movements in Germany from the Napoleonic Wars through the Third Reich*. N. Y., 1967, p. 131, 136.

jaunimo patriotinių jausmų terpėje, derinant savišvietą ir edukaciją su grupinėmis sporto akcijomis (fiziniai pratimai, gimnastikos rateliai, sporto žaidimai). Kai kurie čekų ir kitų slavų tautų sokolų fiziniai kūno lavinimo siekiai („*W zdrowym ciele zdrowy duch!*“) atsikartojo ir Lietuvos šaulių sąjungos, kuri 1919 m. buvo įkurta prie Sporto sąjungos, programinėse nuostatose.

Verta akcentuoti ir ankstyvas pilietiškumo užuomazgas tarp čekų. Tuo pat metu, kai buvo kuriami *Sokol* gimnastikos rateliai (*spolek*), Bohemijos miestuose atsirado ir čekų savanorių ugniagesių brigados, ir *baračnici* grupės (namų savininkai, susibūrę į lokalias bendruomenes, gyvenančias toje pačioje erdvėje)²⁷. *Sokol* veikla XIX a. antrojoje pusėje – XX a. pirmojoje pusėje tapo integralia čekų politinės kultūros dalimi. *Sokol* judėjimas suvienijo čekų patriotizmą, kūno ir dvasios lavinimą per gimnastiką ir, beje, per meninį ugdymą (*Sokol* nariai buvo garsūs kompozitoriai Antoninas Dvořakas, Loesas Janečekas, Berichas Smetana). Ugdymo per meninę kultūrą principų matome ir Lietuvos šaulių sąjungos veikloje (šaulių chorai). „Už tai, kas čekai yra dabar, jie privalo būti labai dėkingi *Sokol* gimnastikos draugijai“, – konstatavo slavų istorijos specialistas R. W. Seton-Watsonas²⁸.

29

Sokol judėjimo kūrėjais yra laikomi Henrichas Fügneris ir Miroslavas Tyršas, kurių požiūriai į būsimą organizacijos vaidmenį ir veikimo pobūdį buvo skirtingi. F. L. Jahnas tikėjo, kad fizinis ir dvasinis prūsų atgimimas padės sustiprinti moralines savybes Napoleono agresijos akivaizdoje, o M. Tyršas prognozavo, kad ateis laikai, kai *sokolai* suvaidins svarbų vaidmenį išsilaisvinant iš Habsburgų kontrolės.

Tuo tarpu H. Fügneris norėjo, kad *Sokol* judėjimas taptų socialinių reformų instrumentu ir remtųsi demokratiniais principais. Jis siekė labiau įtraukti proletariato sluoksnį į organizaciją, akcentuodamas pilietinį, o ne karinį, ne pagrindinį (*ne partizaninį*) šios organizacijos veiklos pobūdį. H. Fügnerio nuomone, *Sokol* judėjimas turėjo tapti tautine organizacija plačiąja prasme, o ne vien apsiriboti formaliu instituciniu asmens priklausymu organizacijai²⁹. Taigi pradžioje *Sokol* judėjimas buvo buržuazinis projektas, įkurtas buržuazijos atstovų, o H. Fügneriui tapus *Sokol* vadovu (*starosta*), darbininkų skaičius organizacijoje pradėjo augti, ir *Sokol* tapo visus čekų socialinius sluoksnius apimančia organizacija³⁰.

XIX a. viduryje čekai daugiausia buvo agrikultūrinės Bohemijos gyventojai, tuo tarpu pramonės perversmas kėlė naujus socialinius iššūkius. M. Tyršas siekė, kad atskiros čekų grupės vienytųsi regionuose, o vėliau turėjo ateiti laikas sujungti visą čekų tautinį judėjimą. M. Tyršo iškeltas šūkis – „*Co Čech, to sokol*“ – buvo skirtas tam, kad

²⁷ MAHONEY, W. M. *The History of the Czech Republic and Slovakia*. Santa Barbara, CA, 2011, p. 122.

²⁸ SETON-WATSON, R. W. *A History of the Czechs and Slovaks*. Hamden, Conn., 1965, p. 212.

²⁹ NOLTE, C. E. *The Sokol...*, pp. 52–53.

³⁰ NOLTE, C. "Our Task, Direction, and Goal": The Development of the Sokol National Program to World War I. In *Die slawische Sokolbewegung...*, S. 42–44.

čekai, kai ateis tinkama valanda, būtų pasirengę iškovoti nepriklausomybę. Metodai, kuriais būtų galima pasiekti šiuos tikslus, buvo militarinio pobūdžio, tad tuo M. Tyršo pažiūros skyrėsi nuo H. Fügnerio, kuris kalbėjo apie čekus vienijančios socialinės ideologijos pirmenybę.

1866 m. M. Tyršas siekė įtikinti Austrijos-Vengrijos imperatorių Pranciškų Juozapą, kad iš slavų suformuota tautinė armija gali padėti apginti Habsburgų monarchiją nuo Prūsijos invazijos ir tapti nacionalinės gynybos sistemos dalimi. Tačiau M. Tyršo užuominos apie karinę discipliną ir būsimą sokolų militarizavimą vertė nerimauti Habsburgų valdžios, kuri siekė išlaikyti trapų tautinį balansą imperijoje, atstovus. Kita vertus, tokios pažiūros traukė čekų darbininkus, dalyvavusius sokolų judėjime, tad H. Fügnelio socialinės lygybės idėjos siejosi su tautinės gynybos organizavimo vizijomis. Pokalbiai ir paskaitos apie Janą Žižką ir husitų armiją pradėjo dominuoti ideologiniame sokolų diskurse.

Kita vertus, M. Tyršas, kaip ir Lenkijos „tautinės demokratijos“ lyderis Romanas Dmowski, pabrėždavo visavertės tautinės čekų tapatybės formavimą. 1870 m. M. Tyršas parengė čekų *Sokol* programą „*Náš úkol, směr a cíl*“, kurioje išdėstė esminius šio judėjimo tikslus – tautos vienybė („*Dokut se každý Čech též sokolem nastal*“), laisvė, demokratija, lygybė ir teisingumas garantuotas visiems³¹. Kadangi, anot M. Tyršo, tiktai sveika tauta yra apsiginklavusi tauta, sokolų tikslas yra „fizinis ir taip pat moralinis visos čecoslovakų tautos švietimas, susibūrimas jėgai, drąsai, savigarbai ir karinio parengimo sustiprinimui“³².

Tautinio švietimo programos realizavimas ir masių mobilizavimas vyko efektyviai – 1871 m. čekų sokolai buvo susijungę į 114 klubų, iš kurių 61 turėjo bibliotekas, jose buvo apie 2 800 tomų knygų. 1889 m. buvo įkurta Bohemijos sokolų unija (*Česká obec sokolská*), kuri pradėjo plačią tautinio konsolidavimo programą Bohemijoje – jaunimo įtraukimas į gimnastikos treniruotes, moterų gimnastikos treniruotes, sokolų bibliotekų ir skaityklų kūrimas, patriotinių paskaitų organizavimas³³. Čekų, supamų germaniško etnos, kalbos vystymas ir puoselėjimas buvo svarbus *Sokol* tautinės programos realizavimo elementas. Vietiniai *Sokol* būriai (*jednoty*) Bohemijos žemėse turėjo bibliotekas, kuriose buvo studijuojama patriotinė sokolų literatūra.

XIX a. antrojoje pusėje Galicijoje ir Vakarų Prūsijoje, pagal čekų sokolų pavyzdį, buvo įkurtos lenkiškos *Sokol* grupės. 1869 m. atsirado konkuruojantis su sokolais lenkų „Orzel Bialy“, kuris turėjo aiškiau išreikštą politinę kryptį ir daugiau paramilitarinės organizacijos bruožų (uniformos, kariniai žaidimai-treniruotės). Verta paminėti, kad

³¹ Žr.: DVOŘÁKOVÁ, Z. *Miroslav Tyrš: prohry a vítězství*. Praha, 1989; SAK, R. *Miroslav Tyrš, Sokol, myslitel, výtvarný kritik*. Praha, 2012.

³² WALDAUF, J. *Sokol – male dějiny velké myšlenky*. Praha, 2007, s. 17–18.

³³ ČINÁTL, K. *Malé velké dějiny: k totalitě obrazů národní minulosti*. In *Kultura a totalita – národ*. Ed. by I. KLIMEŠ, J. WIENDL. Praha, 2013, s. 83.

lenkiškosios *Sokol* organizacijos XIX a. pabaigoje buvo stipriai veikiamos R. Dmowskio vadovaujamos nacionalistinės *Narodowa Demokracja* ideologijos.

Prieš Pirmąjį pasaulinį karą čekų sokolų skaičius pasiekė 200 tūkst. 1912 m. rašydamas apie sokolų suvažiavimą (*slet*) Prahoje, „The Times“ korespondentas Wickhamas Steedas jau konstatavo: „tai jau nebe gimnastai, tai yra armija“³⁴. Po Habsburgų imperijos žlugimo, 1918 m. lapkričio 22 d., Prahoje iš sokolų buvo suformuotas *První pulk Stráže svobody*, sokolai patruliavo Prahos gatvėse ir saugojo strateginius objektus. 1919 m. pradžioje sokolai (*Stráž svobody*) dalyvavo ginant Slovakijos teritoriją nuo vengrų komunistų, vadovaujamų Bela Kuno, puolimo.

Naujai susikūrusioje Čekoslovakijos valstybėje pagrindiniu *Sokol* organizacijos tikslu tapo siekis sustiprinti čekišką identitetą ir kultūriškai kovoti su vokiška įtaka bei madjarizacija.

„Ar esame drąsūs kaip sakalai?“ Sokolų ir šaulių sąsajų paieškos

„Apsigyvenimas Pragoje mano gyvenime turi didžiausią reikšmę, – „Autobiografijoje“ rašė Jonas Basanavičius, – kuri ne tik man pačiam yra svarbi, bet iš dalies visai Lietuvai. Čia, neperdėjus galima būtų sakyti, stovėjo lietuvių atgimimo vygė, iš kurios sušvito *Aušra*“³⁵. Neturime duomenų, kiek Jonas Basanavičius buvo susipažinęs su *Sokol* programa ar gimnastikos ratelių veikimu, bet Basanavičius buvo sektinas pavyzdys *šauliškumo* ideologijos kūrėjui V. Putvinskiui, kuris pažymėjo, jog „mūsų šauliškumas iš naujo prabudo „Aušros“ ir „Varpo“ laikais“³⁶. „Ar esame visi drąsūs kaip sakalai?“ – 1923 m. retoriškai klausė V. Putvinskis, ragindamas tarp šaulių kelti kultūros ir dorovės lygį³⁷. Ar tai buvo tiesioginė aliuzija į čekų sokolų pavyzdį, sunku pasakyti, tačiau sokolų demokratiniai pilietinės lygybės sekiai darė didelį įspūdį bajorui V. Putvinskiui, kuris akcentavo dvasios riterio, dvasios bajoro, dvasios aristokrato kelią, t. y. nuolatinės saviugdos (kūno ir ypač dvasios tobulinimo bei savišvietos) kelią.

Čekoslovakijos prezidentas Tomašas Masarykas dažnai kalbėdavo apie būtinybę ne tik sustiprinti demokratinę politinę kultūrą, bet ir „deaustrizuotis“ (*odrakoušit se*), t. y. nusimesti Austrijos politinės ir kultūrinės įtakos palikimą. Veikiamas A. Tocquevillio suformuotos demokratijos, kaip gyvenimo būdo, idėjos, T. Masarykas daugiausia kalbėjo apie tautinio švietimo programą, kur inteligentija turėtų suvaidinti ypač svarbų vaidmenį. Tikėtina, kad T. Masaryko idėjos galėjo patraukti dėmesį V. Putvinskio,

³⁴ DIMOND, M. Op. cit., p. 188.

³⁵ BASANAVIČIUS, J. *Rinktiniai raštai*. Vilnius, 1970, p. 30.

³⁶ PUTVINSKIS, V. Istorinis žvilgsnis..., p. 108.

³⁷ PUTVINSKIS, V. Muškim chamą. In PUTVINSKIS-PŪTVIS, V. *Jo gyvenimas ir parinktieji raštai*. T. II: *Ideologiniai ir publicistiniai raštai*. Kaunas, 1933, p. 199.

kurio raštuose atsispindi bandymas sekti *Sokol* ideologija ir veiklos principais (Šaulių sąjunga, anot V. Putvinskio, turėjo tapti visuomenine demokratine organizacija; V. Putvinskis siūlė kurti šaulių liaudies universitetus). 1919 m. besikuriančią Lietuvos šaulių sąjungą V. Putvinskis siūlė pavadinti sakalais, Sąjunga buvo įkurta prie Lietuvos sporto sąjungos, o pirmasis oficialus vizitas pas giminingas užsienio organizacijas įvyko 1921 m. vasarą, kai H. Ivanauskienė buvo pasiųsta į Čekoslovakiją susipažinti su sokolų veikla ir parsivežė medžiagos apie *Sokol* organizaciją ir jos programą. 1925 m., Šaulių sąjungos vadovybės kvietimu, Kaune viešėjo čekų *Sokol* atstovas³⁸. Ar galime daryti atsargią prielaidą, jog ir šaulių namų, ir bibliotekų steigimuisi tarpukario Lietuvos provincijose įtakos galėjo turėti čekų sokolų veikimas? Atsakymas į šį klausimą reikalauja nuodugnesnio tyrimo. Kai kurios *Sokol* programos nuostatos atsispindi ir 1919 m. V. Putvinskio parengtuose pirmuosiuose Lietuvos šaulių sąjungos įstatuose. „Dora, šviesa, kultūra ir fizinė jėga“, – tokie buvo V. Putvinskio suformuluoti tautinio šauliškumo idealai³⁹, o jo dešimt priesakų šauliui, nors ir buvo universalūs, iš esmės atkartoją *Sokol* organizacijos programinius principus (pvz., „Stiprink savo kūną, protą ir valią“, „Būk drausmingas, tvarkingas, švarus“ ir pan.)⁴⁰.

V. Putvinskio ideologiniai teiginiai, dažnai išdėstyti alegorinėmis formomis, gali atrodyti kaip naivūs romantiniai pasvarstymai. Tačiau pateikimo forma ar XX a. pradžios komunikacinių išraiškos priemonių „netobulumas“ neturėtų užgožti idėjų turinio. Naujo tipo lietuvių patrioto (*dvasios riterio, dvasios bajoro, dvasios aristokrato*) ugdymas buvo modernios Lietuvos valstybės tautinės tapatybės formavimo proceso dalis. Šios valstybės kūrėjai gerai suvokė pavojus ir paveldėtą Rytų kultūros (carinės Rusijos) modelį, kurį reikėjo pakeisti tautiniu modeliu. 1921 m. V. Putvinskis apgalvėto, kad „mes neturime senos demokratinės tradicijos, įpročių ir ideologijos“, o Lietuvą apibūdino kaip „buvusios despotinės Rusijos skeveldrą, kurios vien paviršius apvilktas demokratiniais rūbais, o pati demokratijos esmė, tai yra pats gyvenimas, piliečių nusistatymas, dora ir kultūra, dar yra tolokai nuo tikrojo demokratingumo idealo“⁴¹. V. Putvinskis, formuodamas šaulių ideologiją, tarsį būtų žinojęs nacionalizmo tyrinėtojo A. D. Smitho koncepciją apie tautinę mitologiją (t. y. išsilaisvinimo mitas (kaip mes tapome laisvi), aukso amžiaus mitas (kaip mes tapome didingi ir herojiški), nuosmukio mitas (kaip mes nusmukome, pralaimėjome / buvome ištremti) ir atgimimo mitas (kaip mes turime atkurti buvusią šlovę)⁴²), pažymėjo, kad po tautų nuosmukio atgimęs slaptas „šauliškumas“ (t. y. nacionalizmas) pasireiškė tokiomis formomis kaip „sporto ir gimnastikos draugijos, garsūs sakalai, medžiotojų sportinio

³⁸ Lietuvos šaulių sąjungos istorija..., p. 237–238.

³⁹ PUTVINSKIS, V. Lietuvos šaulių uždaviniai. *Trimitas*, 1920, Nr. 1, p. 5.

⁴⁰ GRAUGROGKAS, A. Skambiomis raidėmis įrašyta... *Trimitas*, 1925, Nr. 8, p. 236. Apie *Sokol* programinius principus žr.: WALDAUF, J. Op. cit., s. 17–20.

⁴¹ PUTVINSKIS, V. Dėl Šaulių sąjungos karinės organizacijos dėsnių. *Trimitas*, 1921, Nr. 42, p. 30–31; RODOMANSKIS, Šaulių genezis. *Trimitas*, 1929, Nr. 13, p. 203–204.

⁴² SMITH, A. D. *The Ethnic Origins of Nations*. Oxford, 1986, p. 192.

šaudymo draugijos, pagaliau kultūrinės tautinės draugijos“⁴³. V. Putvinskis tiesiogiai užsiminė ir apie sokolų vaidmenį: „Slaptas šauliškumas, išmušus tinkamai istorijos valandai, padėjo atgauti tautų laisvę ir virto didele viešai pripažinta jėga. Juo tautinė kultūra ir sąmonė aukštesnė, tuo tvirčiau išsireiškė ir šauliškumas (Čia negalima nepriminti tiek pasižymėjusius čekų sakalus).“⁴⁴

Verta pažymėti, kad Lietuvos šauliai nuo pat pradžios veikė kaip *savanoriška visuomeninė organizacija* (paryškinta aut.), tuo tarpu latvių *Aizsargi* ir estų *Kaitseliit* iki 1920–1922 m. veikė kaip savigynos būriai, į kuriuos privalomai stėjo tarnauti vyrai, netinkami karinei tarnybai armijoje, kuriai tuo metu trūko karinių pajėgų⁴⁵.

Tačiau čekiškas pavyzdys, kuris rėmėsi Masaryko principais (taikus nacionalizmas, parlamentinė demokratija, socialinės reformos ir priešinimasis klerikalizmui), Lietuvos geopolitinėmis sąlygomis nebuvo ir vargu ar galėjo būti realizuotas.

Rezervuota Čekoslovakijos pozicija Baltijos šalių atžvilgiu dėl ilgalaikio siekio palaikyti Rusijos baltojo judėjimo interesus lėmė tai, kad Čekoslovakijos parlamentas Baltijos valstybes pripažino tik 1921 m. gruodžio 29 d. Abiejų valstybių diplomatiniai kontaktai tarpukariu buvo menki, o svarbiais Lietuvai Klaipėdos ir Vilniaus krašto klausimais Čekoslovakija išreiškė tik moralinę paramą⁴⁶.

Tad ir čekų sokolų pavyzdys, patraukęs Lietuvos šaulių sąjungos ideologų dėmesį organizacijos formavimosi pradžioje, dėl militarinio veiksnio dominavimo (Lietuvoje iki 1923 m. pavasario vyko koviniai veiksmai, beveik be perstojo du dešimtmečius veikė karo padėtis, o po 1926 m. valstybės perversmo į valdžią atėjo autoritarinis A. Smetonos režimas) ir dėl kultūrinių skirtumų nebuvo plačiau eksploatuojamas.

Suojesluskunta kelias ir LŠS reorganizacija

Formuojant Lietuvos šaulių sąjungos ideologinius principus, pirmuoju veiklos laikotarpiu, iki V. Putvinskio pasitraukimo iš Šaulių sąjungos vadovybės 1922 m. pabaigoje, įtaką galėjo daryti universali čekų *Sokol* organizacijos *kultūrinio* veikimo programa, o Suomijos *Suojesluskunta* ir *Lotta Svärd* – pagalbinės moterų organizacijos – *organizacinės* veiklos principai atsispindėjo jau 1921 m. priimtuose LŠS įstatuose.

Paklaustas, kaip gimė ir susiformavo Šaulių sąjungos kūrimo idėjos, jos organizavimui didelę įtaką turėjęs V. Putvinskis pažymėjo, kad jis dar studijuodamas Vokie-

⁴³ PUTVINSKIS, V. Istorinis žvilgsnis..., p. 105–106.

⁴⁴ Ibid., p. 106.

⁴⁵ BALKELIS, T. Piliečiai kareiviai..., p. 161.

⁴⁶ BUKELEVIČIŪTĖ, D. *Lietuvos ir Čekoslovakijos dvišalių santykių dinamika 1918–1939 metais*. Vilnius, 2010, p. 30, 290.

tijoje domėjosi tautiniu atgimimu: „Žavėjaušis šveicarų laisvės kovomis, jų pilietinio apsigynimo sistema ir čekų sakalais, kurie tautai gaivinti pasirinko kitokį metodą, sukurdami milžinišką fizinio auklėjimo ir kultūros organizaciją [...]. Suomijos pavyzdys, kuri anksčiau už mus išsilaisvino, mano įsitikinimus sutvirtino. Juk Suomijos šauliai, padėję laisvę atgauti, neišsiskirstė, o dar stipriau organizuojasi.“⁴⁷

Po kruvino pilietinio karo Suomijoje, *Suojeluskunta* buvo suvokiama kaip vidinio stabilumo garantas, o specifinis veiksnys, išskyręs suomių organizaciją iš kitų Baltijos regiono organizacijų, buvo ypatingas moterų vaidmuo. 1920 m. įsteigta pagalbinė moterų šaulių organizacija *Lotta Svärd* buvo gana autonomiška, turinti apibrėžtus veikimo principus, statusą ir veiklos sritis. V. Putvinskis *Suojeluskunta* laikė puikiu visuomenės mobilizavimo pavyzdžiu. V. Putvinskio žentas A. Marcinkevičius, ilgai buvęs LŠS centro valdybos nariu, prisiminimuose rašė, kad 1917 m. V. Putvinskiui būnant Gruzijoje kilo idėja kurti šaulius Lietuvoje, turint prieš akis Gruzijos kalniečių pavyzdį ir klausantis gruzinų bei vieno Gruzijos menševikų lyderių J. Gegečkori žodžių apie Suomijos šaulius ir Gustavo Manerheimo veiklą⁴⁸.

Pirmieji netiesioginiai kontaktai su *Suojeluskunta* buvo užmegzti 1920 m. rugsėjį, kai per Lietuvos užsienio reikalų ministeriją Lietuvos šaulius pasiekė Suomijos šaulių įstatų rinkiniai⁴⁹. 1921 m. pavasarį ir vasarą Sąjungos narių gretose ir Lietuvos steigiamajame seime vyko karštos diskusijos dėl LŠS priklausomybės nuo Krašto apsaugos ministerijos, dėl ginklų įsigijimo ir jų laikymo taisyklių. Steigiamajame seime pasigirdo siūlymų paleisti Sąjungą ir auklėti Lietuvos jaunimą antimilitaristine dvasia arba, remiantis čekų sėkme, reorganizuoti šaulių sąjungą iš karinės į sporto ir lavinimo organizaciją⁵⁰. Tuo tarpu Valstiečių liaudininkų bloko atstovas Petras Rušceckas, aktyviai dalyvavęs partizaninėse kovose 1919 m., pasisakė už gerai ginkluotą Suomijos šaulių pavyzdžio karinę organizaciją ir pažymėjo šaulių indėlį nepriklausomybės kovose⁵¹.

Atsižvelgiant ir į karinę suomių patirtį pilietiniame kare, reorganizuojant LŠS, 1921 m. liepos 7 d. buvo patvirtintas naujas LŠS įstatymas, apibrėžęs Sąjungos pavaldumą

⁴⁷ MARCINKIEVIČIUS-MANTAUTAS, A. Lietuvos šaulių sąjungos įsikūrimas ir keletas jos veikimo bruožų. In *Nepriklausomai Lietuvai*. Red. P. PETRUKAITIS. Čikaga, 1965, p. 36–37.

⁴⁸ MANTAUTAS, A. Mano atsiminimai apie Putvį ir Šaulių sąjungą. In PUTVINSKIS-PŪTVIS, V. *Gyvenimas ir parinktieji raštai*. T. 1. Chicago, 1973, p. 319. Buvęs vidaus reikalų ministras ir šaulys Rapolas Skipitis prisiminimuose rašė, kad 1919 m. birželio mėnesį V. Putvinskis, siūlydamas jam stoti į naujai kuriamą organizaciją, operavo suomių pavyzdžiu: „girdi, suomiai jau tokią organizaciją turi. Tūkstančiai civilių gyventojų esą tos organizacijos nariai. Jie yra išmokomi vartoti kariškus ginklus ir kariauti. Jie labai daug pagelbėjo savo kariuomenei išvaryti rusus iš Suomijos ir susitvarkyti namie. Tą suomių organizaciją jis man pavadino vokiškai – Schützenkorps, nes apie ją žinojo iš vokiškos spaudos...“ (SKIPITIS, R. *Nepriklausomą Lietuvą statant*. Chicago, 1961, p. 150).

⁴⁹ Suomijos šaulių *Skydskar* organizacinė literatūra gauta 1920 m. rugsėjo 18 d. *Lietuvos centrinis valstybės archyvas*, f. 561, ap. 2, b. 9297, l. 1–6.

⁵⁰ Posėdis 82. *Steigiamojo seimo darbai*, 1921 04 20, p. 27–28.

⁵¹ Šaulių reikalai. *Trimitas*, 1921, Nr. 19, p. 27.

ir veiklos sritis. 1921 m. rugsėjo 23 d. buvo reorganizuotas Šaulių sąjungos karinės struktūros valdymas. Tarpininkauti tarp Šaulių sąjungos ir Krašto apsaugos ministerijos buvo įvesta Vyriausiojo šaulių sąjungos karo instruktoriaus (VŠSKI) institucija, kuri, kaip parodė vėlesni įvykiai, nepasiteisino. Per šią instituciją Krašto apsaugos ministerija pradėjo kontroliuoti ne tik šaulių karinį organizavimą, bet iš esmės ir visuomeninę veiklą. Visi Šaulių sąjungos skyriai tapo pavaldūs rajoniniams karo instruktoriams, o visi karo veiksmų zonoje esantys būriai – kariuomenės vadui. Tad nuo 1921 m. rudens Krašto apsaugos ministerija perėmė karinę šaulių veiklą savo žinion, o pati organizacija iš esmės buvo militarizuota (bent jau ginklų nešiojimo ir jų laikymo taisyklės buvo įvestos tokios pat kaip kariuomenėje). Tad Šaulių sąjungos autonomija buvo suvaržyta, visuomeninis (*sokoliškas*) pradas sumenko, ir pasigirdo nepatenkintų šaulių balsų, kviečiančių net kurti naują savarankišką organizaciją. V. Putvinskis labiausiai priešinosi Sąjungos sukarinimo projektui, akcentuodamas jos savarankiškumą ir demokratinius principus: „Reiškia, kad visas instruktavimas priklauso jau ne nuo Centro valdybos, bet nuo KAM, nes visi rajonų skyrių ir barų vadai taip pat turbūt bus skiriami Krašto apsaugos ministerijos. Iš demokratinės visuomeninės organizacijos paliko vien šešėlis: pasidarė antros rūšies kariuomenė su valdžios skiriamais instruktoriais, karininkais, puskarininkiais [...]. Mums belieka vien alternatyva: arba mesti visus savo obalsius ir pavirsti kareiviais, arba palikti Krašto apsaugos ministeriją organizuoti ir kontroliuoti karinę pajėgą, o mums sudaryti atskirą nuo valdžios valdininkų nepriklausomą organizaciją.“⁵²

Tiesa, kiek vėliau V. Putvinskis, aiškindamas Ministrų tarybos nutarimą dėl Šaulių sąjungos „sukarinimo“, bandė nuraminti aistras tarp šaulių teigdamas, kad VŠSKI institucijos įvedimas buvo būtinas žingsnis, o demokratiniai Sąjungos principai, laisvė ir iniciatyva nepanaikinamos, nes karo instruktorius negali tiesiogiai vadovauti organizacijos struktūroms ir skirti jai valdininkus. 1922 m. V. Putvinskis pasitraukė iš Šaulių sąjungos Centro valdybos pirmininko pareigų.

Galima pritarti Gintaro Žilinsko, išnagrinėjusio Lietuvos seimuose vykusias diskusijas dėl LŠS pavaldumo, nuomonei, jog nuo 1921 m. stiprėdama centrinė valdžia siekė vis labiau kontroliuoti LŠS. „Tai buvo daroma silpninant šios organizacijos visuomeninį pobūdį ir stiprinant karinį.“⁵³ Kaip parodė vėlesni įvykiai, V. Putvinskis, pasisakydamas už pilietinį visuomenišką (*sokolišką*) LŠS pradą („negalima varžyti jos savarankiškumo, iniciatyvos, jos ir jos narių demokratinės laisvės“), liko vienišas, o LŠS pasuko didesnės militarizacijos, kurią įformino 1935 m. liepos 7 d. LŠS įstatymas, linkme.

⁵² PUTVINSKIS, V. Dėl Šaulių sąjungos karinės organizacijos dėsnių. *Trimitas*, 1921, Nr. 42, p. 28.

⁵³ ŽILINSKAS, G. Lietuvos Respublikos seimai ir Šaulių sąjunga. In *Šauliškumas, tautiškumas...*, p. 48.

Išvados

1. XIX a. lenkų karo teoretikai suformavo specifinę karybos strategiją, kaip veikti prieš užimtoje teritorijoje, ir susiejo partizaninio pobūdžio karą su socialinių klausimų sprendimo būtinybe, tikėjimu, kad išsilavinimo idėja yra integraliai susijusi su žemės klausimo sprendimu ir teisine visų piliečių lygybe. Nors ir naudojosi užsienio strategų pavyzdžiais, jie savo modelį siejo su šalies geografine ir geopolitine specifika, vietinėmis sąlygomis ir praktine kova, kuri sukilimų metu buvo nuolat koreguojama. Lenkų teoretikų parengta partizaninės karybos strategija ir universalūs istoriniai lenkų partizaninės kovos pavyzdžiai buvo naudojami tiek Lietuvos šaulių sąjungos propagandoje, tiek strateginiuose planuose.

36

2. Skirtingai negu čekų ir slovakių sokolai, Lenkijos (*Strzelec*) ir Baltijos regiono paramilitarinės organizacijos (Lietuvos šaulių sąjunga, *Suojeluskunta*, *Aizsargi*, *Kaitseleit*) aktyviai dalyvavo kariniuose veiksmuose arba atlikdavo policines piliečių apsaugos funkcijas. Esant valdžios vakuumui, savanoriškais pagrindais organizuotos sukarintos vyrų grupės Baltijos regione buvo reikalingos savigynai ar apsaugai organizuoti bei kariniams daliniams padėti. Lietuvoje militaristinis pradas tapo dominuojančiu nuo pat savarankiškų ginkluotų organizacijų susikūrimo. Paramilitarinio tipo struktūroms (partizanai, vietos milicija) susikurti Lietuvoje svarbiausią įtaką turėjo tiesioginis pavojus asmeniniam saugumui ir turtui, o ne ideologinė (patriotinė) motyvacija.

3. Čekų tautinio identiteto formavimo pavyzdys, kuris rėmėsi Tomašo Masaryko ideologiniais principais (taikus nacionalizmas, parlamentinė demokratija, socialinės reformos ir socialinis teisingumas bei priešinimasis klerikalizmui) Lietuvos geopolitinėmis sąlygomis negalėjo būti realizuotas. Tad ir čekų *Sokol* programiniai principai, patraukę Lietuvos šaulių sąjungos ideologo Vlodo Putvinskio dėmesį organizacijos formavimosi pradžioje ir iš dalies atsispindėję LŠS programinėse nuostatose, nuo 1922 m. dėl militarinio veiksnio stiprėjimo, tarpusavio valstybinių santykių silpnumo bei kultūrinių skirtumų nebuvo plačiau eksploatuojami.

4. Suomijos *Suojeluskunta* ir pagalbinės moterų organizacijos *Lotta Svärd* veiklos pavyzdžiai tapo sektinu pavyzdžiu Lietuvos šaulių sąjungai, *Suojeluskunta* organizacinės veiklos principai atsispindėjo LŠS įstatuose ir kituose teisiniuose dokumentuose, o atsižvelgiant ir į karinę suomių patirtį, reorganizuojant Lietuvos šaulių sąjungą, 1921 m. liepos 7 d. buvo patvirtintas naujas LŠS įstatymas, apibrėžęs Sąjungos pavaldumą ir veiklos sritis.

Straipsnyje naudoti ankstesni tyrimai

- BALKELIS, Tomas. *Moderniosios Lietuvos kūrimas*. Vilnius, 2012.
- BALKELIS, Tomas. Piliečiai kareiviai: paramilitariniai judėjimai Baltijos šalyse po Pirmojo pasaulinio karo. In *Karas taikos metu. Paramilitarizmas po Pirmojo pasaulinio karo 1917–1923 m.* Sud. Robert GERWARTH, John HORNE. Vilnius, 2013, p. 154–175.
- BUKELEVIČIŪTĖ, Dalia. *Lietuvos ir Čekoslovakijos dvišalių santykių dinamika 1918–1939 metais*. Vilnius, 2010.
- ČINÁTL, Kamil. Malé velké dějiny: k totalitě obrazů národní minulosti. In *Kultura a totalita – národ*. Ed. by Ivan KLIMEŠ, Jan WIENDL. Praha, 2013, s. 73–84.
- DIMOND, Mark. The Sokol and Czech Nationalism 1918–1948. In *Czechoslovakia in a Nationalist and Fascist Europe, 1918–1948* (Proceedings of the British Academy, 140). Ed. by Mark CORNWALL, R. J. W. EVANS. Oxford, New York, 2007, pp. 185–205.
- DVOŘÁKOVÁ, Zora. *Miroslav Tyrš: prohry a vítězství*. Praha, 1989.
- EICHENBERG, Julia. Kareiviai tapo civiliais. Civiliai tapo kareiviais. In *Karas taikos metu. Paramilitarizmas po Pirmojo pasaulinio karo 1917–1923 m.* Sud. Robert GERWARTH, John HORNE. Vilnius, 2013, p. 220–238.
- GARLICKI, Andrzej. *Józef Piłsudski 1867–1935*. Warszawa, 1989.
- HALICZ, Emanuel. *Partisan Warfare in 19th Century Poland: the Development of a Concept*. Odense, 1975.
- HALICZ, Emanuel. Doświadczenia powstania styczniowego w ujęciu naczelnych władz hitlerowskich. *Wojskowy Przegląd Historyczny*, 1965, Nr. 3, s. 356–368.
- HROCH, Miroslav. *Social Preconditions of National Revival in Europe: A Comparative Analysis of the Social Composition of Patriotic Groups among Smaller European Nations*. Cambridge, 1985.
- JOKUBAUSKAS, Vytautas. „Mažųjų kariuomenių galia“ ir paramilitarizmas. *Tarpukario Lietuvos atvejis*. Klaipėda, 2014.
- JURGĖLA, Petras. *Gen. Povilas Plechavičius*. Brooklyn, 1978.
- Karas taikos metu. Paramilitarizmas po Pirmojo pasaulinio karo 1917–1923 m.* Sud. Robert GERWARTH, John HORNE. Vilnius, 2013.
- KIENIEWICZ, Stefan. *Historia Polski 1795–1918*. Warszawa, 1997.
- Lietuvos šaulių sąjungos istorija*. Sud. Algimantas LIEKIS. Vilnius, 1992.
- LUH, Andreas. *Der Deutsche Turverband in der Ersten Tschechoslowakischen Republik. Vom völkischen Vereinsbetrieb zur volkspolitischen Bewegung*. München, 1998.
- MAHONEY, William M. *The History of the Czech Republic and Slovakia*. Santa Barbara, CA, 2011.
- MOSSE, George Lachmann. *The Nationalization of the Masses: Political Symbolism and Mass Movements in Germany from the Napoleonic Wars through the Third Reich*. N. Y., 1967.
- NOLTE, Claire. “Our Task, Direction, and Goal”: The Development of the Sokol National Program to World War I. In *Die slawische Sokolbewegung. Beiträge zur Geschichte von Sport und Nationalismus in Osteuropa*. Hrsg. von Diethelm BLECKING. Dortmund, 1991, S. 37–52.
- NOLTE, Claire E. *The Sokol in the Czech Lands to 1914. Training for the Nation*. Basingstoke, 2003.
- SAK, Robert. *Miroslav Tyrš, Sokol, myslitel, výtvarný kritik*. Praha, 2012.
- SETON-WATSON, Robert William. *A History of the Czechs and Slovaks*. Hamden, Conn., 1965.
- SCHRÖDER, Willi. *Burschenschaftsturner in Kampf um Einheit und Freiheit*. Berlin, 1967.
- Die slawische Sokolbewegung. Beiträge zur Geschichte von Sport und Nationalismus in Osteuropa*. Hrsg. von Diethelm BLECKING. Dortmund, 1991.
- ŠČERBINSKIS, Valteris. Santykiai tarp Latvijos aizsargų ir Lietuvos šaulių sąjungos 1919–1940 m. In *Šauliškumas, tautiškumas ir Lietuvos nepriklausomybė*. Sud. Algimantas LIEKIS. Vilnius, 1993, p. 77–85.
- SMITH, Anthony D. *The Ethnic Origins of Nations*. Oxford, 1986.
- VAREIKIS, Vygantas. Išėjimas iš Donelaičio gatvės: Lietuvos šaulių sąjungos karinė veikla 1919 m. *Kauno istorijos metraštis*, 2013, t. 13, p. 147–161.
- ŽILINSKAS, Gintaras. Lietuvos Respublikos seimai ir šaulių sąjunga. In *Šauliškumas, tautiškumas ir Lietuvos nepriklausomybė*. Sud. Algimantas LIEKIS. Vilnius, 1993, p. 37–50.

TRYING TO GRASP THE ROOTS: THE IDEOLOGICAL ORIGINS OF THE LITHUANIAN RIFLEMEN'S UNION

Vyantas Vareikis

Summary

38

Studies about paramilitarism and the history of paramilitary organisations remain of considerable interest to historians, since the paramilitarism was a prominent phenomenon in East-Central Europe in the first half of the 20th century. Paramilitary units of armed citizens played a significant role in the lives of countries that sought statehood and become involved in territorial conflicts after the First World War. The paper analyses the theories of guerrilla war formulated by Polish military theorists (such as Karol Bogumił Stolzman, Piotr Wysocki, Henryk Kamieński and Ludwik Adam Mierosławski), the historical experience of Polish paramilitarism, the historical origins of the Lithuanian Riflemen's Union (LRU), the formation of its ideological views, given the experience of allied organisations in East-Central Europe (Sokol, Suojeuskunta), and the links between the LRU and paramilitary movements that formed in the 19th and early 20th centuries. Attempts are made to identify circumstances that might have influenced the formation of the ideological views of the LRU, how much the LRU had in common with the mass patriotic/military movements that formed in East-Central Europe, and to what extent the principles of the organisational activity of the Riflemen's Union may have been influenced by the examples of neighbouring countries (especially Poland).

In the 19th century, Polish military theorists formed a specific military strategy for operating in enemy-occupied territory, and related guerrilla warfare to the necessity to solve the social problem and to the belief that the idea of education was integrally linked to the issue of land and the legal equality of all citizens. Even though they used the examples of foreign strategists, they applied their own model to the geographical and geopolitical specificity of the country, the local conditions, and the practice of the struggle that continually changed during uprisings. The ideas formulated by Polish military theorists may have been known to the initiators of the LRU, and Vladas Putvinskis, one of the LRU leaders, referred to the struggles of Polish insurgents in the 19th century as a positive example. Ideas of wider guerrilla activity by Polish legions in Lithuania during the war would occur (Michał Römer). However, plans for collaboration never became a reality, as from 1919 there were military clashes between the Poles and the Lithuanians, and the fighting in the neutral zone of the Vilnius region lasted until the spring of 1923. Poland became a major political adversary of Lithuania, and the Propaganda Division of the LRU and its press started methodically using anti-Polish rhetoric, which continued until the spring of 1938.

The Czech national movement of the mid-19th century, and its successful educational and enlightening activities, had a certain impact on the ideas of Lithuanian patriots and their visions of statehood. Activists in the Lithuanian national revival (Jonas Basanavičius, Jonas Mačiulis-Maironis, Vincas Kudirka) would often refer to the Balkan and Central European Slavic national movements as a positive example, with a special emphasis on the unity of the Czechs, and the focus on national cultural activity. Due to its orientation

towards public spiritedness, the Czech Sokol organisation (which can only partially be characterised as paramilitary) was a unique phenomenon in the context of East-Central European national organisations. The idea for the Sokol organisation was born amid the patriotic feelings of Czech youth, by combining self-education with education in group sports activities (physical exercise, gymnastics, sports, etc).

Although traditionally the activities of the Czech Sokol sports clubs have been considered the ideological foundation for the paramilitary organisations in the Baltic countries and Poland, unlike the Czech and Slovak Sokols, the paramilitary organisations in Poland and the Baltic countries took an active part in military action, or performed policing functions for the protection of citizens. In the conditions of the power vacuum, men's paramilitary groups, formed on a voluntary basis, were required for the organisation of defence or security, and to help military units. In Lithuania, as in Poland, the military aims had predominated from the very start of the formation of the armed organisations. The formation of paramilitary-type structures (guerrillas, local militia) in Lithuania was influenced mainly by the direct danger to personal safety and property, rather than by ideological (patriotic) motivation. In the case of Lithuania, the process of the development of military formations was delayed in comparison with Poland, groups of riflemen-guerrillas were formed in parallel with the Lithuanian army, and in 1919 the views of the initiators of the LRU in Lithuania on the military organisation of the Union, the activity of riflemen's platoons, and the functions of the activity of riflemen may have been affected by the example of different paramilitary units and legionnaires that operated efficiently in Poland. Even though it was in constant conflict with Poland, references to examples of such a nature were avoided, and the press of the LRU (the journal *Trimitas*) would present various positive cases of Polish guerrilla fighting.

The writings of Vladas Putvinskis, the ideologist of the LRU, also reflected an attempt to follow the ideology and the principles of Czech Sokol activity. According to Putvinskis, the LRU was to become a public democratic organisation. He also proposed founding riflemen's people's universities, after the example of Sokol, and also to call the LRU, which was just forming in 1919, Sakalai (Falcons). The LRU was founded at the Lithuanian Sports Union, and its first official visit to similar organisations abroad took place in the summer of 1921, when Honorata Ivanauskienė was sent to Czechoslovakia to learn about the activities of Sokol, and brought back material about the organisation and its agenda. In 1925, at the invitation of the LRU leadership, a representative of the Czech Sokol paid a visit to Kaunas.

However, the Czech model, based on Masaryk's democratic principles (peaceful nationalism, parliamentary democracy, social reforms, and anticlericalism), could not be applied to the geopolitical conditions in Lithuania. Therefore, the model of Sokol which attracted the attention of the LRU ideologists at the beginning of its formation was not used, due to the prominence of the military factor, the weak mutual state relations, and cultural differences. Meanwhile, the principles of the organisational activities of Suojeluskunta and the supporting women's organisation Lotta Svärd were reflected in the LRU's regulations and other legal documents. On the other hand, the Lithuanian government, which had been gaining strength since 1921, sought increasingly to control the LRU, to weaken the public nature of the organisation, and to strengthen its military dimension. The militarisation of the LRU was finally formalised by the Law on the LRU of 7 July 1935. We

should note that the riflemen in Lithuania operated from the very start of their activity as a voluntary public organisation, while the Latvian Aizsargi and the Estonian Kaitseliit operated as defence units before 1921-1922, and were joined on a mandatory basis by men who were unfit for military service in the army, which was short of troops.